

OLÁH SÁNDOR

Székelyzsombor, 2000

Földrajzi elhelyezkedés, közlekedési viszonyok

Székelyzsombor¹ közigazgatási besorolása történeti időben többször változott. A 16. századtól közigazgatásilag a szász Kóhalom székhez tartozott, de 1502–1876 között a falu belterületén volt egy Felső-Fehér vármegyéhez tartozó „jobbágyfertály” is.² 1850-től a nagyszebeni katonai kerület, kóhalmi körzet, kóhalmi alkörzet, 1857-től a brassói kerület, kóhalmi járás, 1873-tól Kóhalom szék és Felső-Fehér vármegye hévízi járásának része a falu. 1880–1910 között Udvarhely vármegye homoródi járásának, 1920-tól Udvarhely megye oklándi járásának községe Zsombor. 1940–1944 között az akkori közigazgatási beosztás szerinti nagyközség területét a bécsi határ két részre osztotta: a szántóterület jelentős része a szomszéd ország területén maradt.³

A falu 1956-tól Sztálin, majd Brassó tartomány Kóhalom rajonjához tartozott. 1968-tól Zsombor Brassó megye Homoród községének egyik faluja lett. Az addig önálló községként működő település ekkor elveszítette ezt a stá-

1 Dolgozatom 2000 nyarán a faluban töltött közel két hónapos terepmunka eredménye. 1991–1996 között évente többször átutaztam a falun, és – különösen a déli szomszéd, az egykor szász többségű, Mirkvásár felől érkezve – mindig meglepett Zsombor vitalitása. Miközben az említett szomszéd faluban a kivándorolt szászok nyomában a pusztulás, az enyészet jeleit láttuk, Zsomboron tucatnyi, a 19. század elején épült házat csinosítottak, a templom körül kőkerítést emeltek, az új művelődési otthon előtt székely kapu, az épülő vízvezeték-hálózat, a frissen festett kétnyelvű falutáblák jelezték, hogy ez a falu élni akar. Terepmunkám idején Kenyeres Árpádnál (hsz. 76) szálltam meg, akinek a kitűnő munkafeltételekért ezúton is köszönetet mondunk. Interjút 17 személlyel készítettünk, részt vettünk olyan fontos lokális társadalmi színtereken, mint a kapuk előtti kispadok környékén zajló társas együttlétek, kocsmái beszélgetések, vagy a vasárnap déli előtti templomozás. Kutattam az interetnikus kapcsolatokra, lokális identitásra utaló írott dokumentumokat az egyházi és családi iratanyagokban.

2 Binder Pál: *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről*. Kriterion, Bukarest, 1982, 80. p.; Kunos Lajos: *A székelyzsombori evangélikus egyházközség története*. Kézirat, 1999, 3. p.

3 Később részletezem, hogy a határ közelsége mit jelentett az interetnikus kapcsolatok alakulása szempontjából.

tuszt, megszűntek a helyi állami intézmények (néptanács, rendőrség), a falu a szomszédos Mirkvásárral együtt a román többségű Homoród község része lett. 1990-ben helyi kezdeményezés indult a községi státusz visszaszerzéséért és a székely Hargita megyéhez való csatlakozásért, de ez az elképzelés nem valósult meg.⁴

A település történeti hagyományának külső jelei a jórészt múlt század eleji főutca és a faluközpont fölül magasodó Várhegyen álló 15–16. századi parasztvár.⁵ A helyi köztudat úgy tartja, hogy a régi Udvarhely vármegyében Zetelaka után Zsombor volt a második leggazdagabb település. A falu jelentős erdővagyonnal rendelkezett, ezt a múlt század második felében a faluvezetés vásárlásokkal gyarapította, főleg a vargyasi Dániel báróktól szereztek nagyobb erdőterületeket. Az első világháború előtt az erdők (főleg tölgy és bükk) hasznaiból akkora tőkét helyezett bankba a falu, hogy ennek kamatai fedezték a birtokosok állami adóját.⁶ 1944-ben a faluhatár kiterjedése 7918 kat. hold, ekkor 318 családi háza és 1276 lakosa volt a falunak,⁷ 2000-ben 212 családi háztartást és kb. 520 lakost tartott nyilván a községi tanács. A falu jövedelmi viszonyait, gazdasági potenciálját jellemzi, hogy az épület- és telekadókból, járműilletékekből, legeltetési díjakból a községi költségvetésbe befolyó összeg közel felét felemésztí az utcai közvilágítás költsége.⁸

Székelyzsombor külső kapcsolatait a közigazgatási határok változásai is alakították. A kistáj központja a közeli mezővároska, Kőhalom. A zsomboriak ide vitték a pénteki hetipiacra a gabonát és a fát eladni, de Székelyudvarhelyre és a lövétei hetipiacra is szállították terményeiket. Más mezőgazdasági termény nem került piaci eladásra. Századunk közepéig viszonylag jelentős volt az állattenyésztés. Több marhacsordát is tartott a falu, külön legelőrészen legeltették a tejelő, igavonó és növendék állatokat, illetve a juh- és kecskeállományt.

4 Ennek a tervnek ma már nincs realitása, Romániában több nagyobb falu próbálkozott az önállósulással, népszavazásokat tartottak (pl. a Csíki-medencében – Csikmadarason, Kozmáson, Lázárfalván, de Erdély más tájain is), de a központi költségvetésből nem különítettek el alapokat az önállóságra törekvő települések saját intézményeinek létrehozására. A zsomboriak szándékának akadálya a megyehatár módosítása lett volna. Ebben a kérdésben azonban akkor sem volt és ma sincs teljesen egységes helyi álláspont.

5 A zsombori várról lásd Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981, pp. 326–328. és Fülöp Károly: *Székelyzsombor*. Erdélyi műemlékek. 16. Utilitas Könyvkiadó, Kolozsvár, 1996.

6 Az idősebbek szerint ez a tőke a háborúval elveszett: hadikölcsönbe adták, de „*megbukott a bank, elveszett a háború, elveszett az ország.*” (79 éves férfi)

7 *Magyarország helységnévtára 1944*. A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal kiadványa.

8 Néhány gazdasági adat: a faluban 310 szarvasmarha, 40 ló, 476 juh és kecske, 27 traktor, 20 eke, 4 vetőgép, 5 aratógép (ebből három alapítványi tulajdon), 26 személygépkocsi, 2 kisteherautó van. Az adatokat Jobb István községi alpolgármesternek köszönhetjük.

A 19. század közepétől írott források is többször utalnak arra, hogy az időszakos elvándorlás a faluból folyamatos jelenség volt.⁹ Bukarestbe, Brassóba és Nagyszebenbe mentek a legtöbben, de a – házasságkötés előtti – fiatalok a közeli szász falvak gazdáihoz is elszegődtek szolgának, béresnek. A századforduló táján az amerikai kivándorlás is érintette a falut: „Egy új szokásuk az Amerikába való vándorlás, ahova a legutóbbi három év alatt 48-an vándoroltak ki” – jegyzi le a helyi evangélikus lelkész 1908-ban.¹⁰ A két világháború között a zomboriaknak a dél-erdélyi városok voltak a fontosabb migrációs célpontjaik, a szocialista korszakban ugyanezek Brassó, Sepsiszentgyörgy és Székelyudvarhely. A ma élők emlékezete szerint a falut a legszorosabb kapcsolat – a rossz közlekedési viszonyok ellenére – Alsórákoshoz fűzte.

Az interetnikus kapcsolatok előtörténete

A térség etnikai kontaktzóna, soketnikumú, sokfelekezetű társadalmi tér: szászok, románok, magyarok, cigányok, kisebb számban zsidók éltek itt egymás mellett a századok folyamán. Az etnikai, nemzetiségi struktúrában a domináns szerep Zsombortól délre a szászoké, északra a székelyeké volt. Zsomboron a lokális etnikai térszerkezetben és a társadalmi térben a központi helyet a magyarok – pontosabban az evangélikus magyarok – foglalták el. Nemcsak soketnikumú, hanem sokfelekezetű társadalmi tér is vizsgálatunk színhelye: Zsomboron a magyarok evangélikusok, katolikusok, unitáriusok, reformátusok. A románok görögkeleti vallásúak. Kivételt képezett egy kis létszámú adventista csoport, ebbe egyaránt tartoztak románok és magyarok. A magyar lakosság többsége evangélikus.¹¹

A társadalmi élet szervezésében, az oktatásban, a személyközi magatartás szabályozásában főleg az evangélikus egyház vállalt szerepet,¹² és a mai napig

9 E migrációra vonatkozó adatokat találtunk az alábbi dokumentumban: *A zombori ágostai hitvallású evangélikus egyház Emlék-Könyve, a régiebb időktől fogva a legújabb időkig. Elkezdett 1877-ben.* Egyh. Lvt. Kézirat. (a továbbiakban: Emlékkönyv) pl. 1861-ben a „Bukarestben tartózkodó zombori evang. hívek részint maguk ajándékoztak, részint másoktól gyűjtöttek és elküldöttek 59 frt. ot 79 krct osztr, ért.-ben 1861-ben”. (*Emlékkönyv.* 353. p.) 1871-ben „Virgónás Annók, ki Bukarestből, hol szolgál, látogatásra hazajött, ajándékoz 1871. évi július 30-án az oltárra négy szép és nagy fagyöngy stearin gyertyát”. (*Emlékkönyv.* 336. p.)

10 *Emlékkönyv.* 156. p.

11 A Székelyzsomborra vonatkozó felekezeti és nemzetiségi adatokért Varga E. Árpádnak mondunk köszönetet, amiért volt szíves ezeket rendelkezésünkre bocsátani megjelenés előtt álló munkájából.

12 Mai viszonyok között is hasonló a helyzet, kiegészítve azzal, hogy a termelés-szervezésben, termelési szolgáltatásokban (gépi munka a földművelésben) is jelentős részt vállal Kunos Lajos lelkész vezetésével az evangélikus egyház. Ugyancsak a presbitériumi kezdeményezésre az egyház szervezésében építették ki a falu kábeltelevízió-hálózatát is.

Év	Összes	Ortodox	Görög katolikus	Római katolikus	Református	Evangelikus	Unitárius	Izraelita	Egyéb
1850	1319	214	5	61	8	1021	0	-	-
1857	1348	266	-	85	4	979	12	-	2
1869	1235	252	-	78	12	860	33	-	-
1880	1140	257	-	91	22	726	38	5	1
1890	1152	257	2	123	30	689	49	2	-
1900	1210	279	1	155	30	668	72	5	-
1910	1189	278	2	149	27	648	79	6	-
1930	1165	256	20	155	40	594	88	5	-
1941	1276	218	16	233	98	561	141	4	-
1992	549	62	-	86	32	310	57	-	2

is a helyi társadalmi élet színtereit az evangélikus magyarok irányítják.¹³ Mint fentebb rámutattam, Zsombor története során gyakran volt határhelyzetben. A szász közigazgatáshoz, egyházi szervezethez való tartozás, az egykori helyi szász lakosság emlékei a mai identitáskonstrukciókban is fellelhetők. A helyi történeti forrásokban,¹⁴ valamint a hétköznapi kommunikációban¹⁵ a zomboriak és a székely „atyafiak” közötti társadalmi határokról esik szó. A mai etnikai identitásnak is része a szász eredettudat. *„Szászok voltunk, nem mi, de az elődeink”* – mondja egy idős férfi.¹⁶ A szász és székely eredetet sok családban számon tartják: tudni vélik, melyik székely faluból költöztek

13 Fülöp Károly (sz. 1957) helyi születésű helytörténész szerint a mentalitásban ma is felfedezhető a jobbágyi és szabad kategóriák közötti különbségek: *Az, hogy a falu századunk közepéig erős szabadparaszi közösség volt, ma is tapasztalható a mentalitás szintjén, döntési helyzetekben. Van egy erős központi mag, véleményvezérek, az egykori szabad parasztok utódai, akik helyi szinten eldöntik a dolgokat. A többiek ezekhez viszonyulnak: őket követik leggyakrabban.*

14 „A legutolsó Nemzeti függetlenség harca alatt 1848 és 1849-dik években azonban Zsombornak – már fekvésénél fogva is – nagyon súlyos volt a helyzete, az egymás ellen életre-halálra küzdő felek közé lévén ékelve. Nagyon sokat is félték és aggódtak a szegény lakosok, hogy falujuk végképpen elpusztul, mivel Kóhalomszékhez tartozván, az ottani széktisztségtől vett parancs folytán, kénytelenek voltak a magyarok ellen ők is táborba szállani, miáltal a szomszéd székely atyafiaknak felette nagy haragjukat vonták magukra”. (*Emlékkönyv*. pp. 252–253.)

15 A köznapi nyelvhasználatban az északi székely falvokról használatos a *„felfelé a magyarok”* megnevezés. A falubeli románok azt tartják, hogy a zombori magyarok *„nem igazi magyarok”,* magatartásuk inkább *„szászos”,* ezen azt értik, hogy nem annyira nyíltak, vendégszeretőek, mint a székelyek.

16 Balázs Árpád (sz. 1917) szóbeli közlése.

Zsomborra az elődök, illetve melyek a szász családnevekből magyarosított mai családnevek.¹⁷ Ez a tudás – tapasztalataink szerint – a transzgenerációs kulturális hagyomány fontos eleme. A szász–magyar kölcsönhatást a társadalmi intézmények, szokások átvétele jelzi (pl. a szomszédság intézménye, leányavatás, húsvéti határjárás, kakaslövés).¹⁸

A románok zsombori megtelepedéséről az első adatok a 18. század elejéről ismertek: 1713-ban 8 román család a Kishomoród bal partján, a falutól délre telepedett le.¹⁹ A beköltözés a dél-erdélyi románok lakta vidékről a 18. század folyamán feltehetően folyamatosan történt. Akárcsak más közeli székely falvakban,²⁰ itt, Zsomboron is gyarapodó létszámú a román etnikumú népesség az 1850-től bevezetett hivatalos népszámlálások szerint.²¹

Év	Összes	Román	Magyar	Német	Egyéb	Zsidó
1850	1319	144	1073+1*	+25*	75	5*
1880	1140	212	845	9	43+31	
1880	1140	218	869	9	44	
1890	1152	199	886	7	60	182
1900	1212	212	926	5	67	7
1910	1189	269	910	7		
1920	1194	283	902	2		
1930	1165	259	895	7		
1930	1165	256	895	2	12	
1941	1267	181	1080	3	12	2
1941	1276	174	1044	1	57	7
1956	956	–	–	–		
1966	828	107	717	–		
1966	828	102	681	–	45	
1977	640	55	536	1	48	48
1992	549	52	468		23	2

A *-gal jelzett szám a magyarok rovatában a székely, a németek rovatában a szász nemzetiségűek számát jelöli.

17 A helyi történeti hagyomány és a falu feudalizmuskori történetét kutató Binder Pál (Binder: i. m. 81. p.) egybehangzóan állítja a szászok elmagyarosodását és a székelyek beköltözését.

18 Pozsony Ferenc: Homoród menti magyar népszokások. In: *A Homoród füzes partján... Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000, pp. 252–254.

19 Fülöp. i. m. 2. p.

20 Lásd Mihály János és Oláh Sándor tanulmányait a románok betelepüléséről a Zsombortól északra fekvő Lovétére és Homoródmásra. In: *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.

21 Varga E. Árpád adatai.

A betelepülő román lakosság jelenlétéről helyi írott források alig adnak hírt. Az 1860-as évek második felében a vidéket bejáró Orbán Balázs nem említi a zombori, mirkvásári, kőhalmi románokat, akik ekkor már jelentős létszámban éltek itt. Például Zomboron – az 1850. és 1880. évi népszámlálási adatokból következtetve – a lakosság kb. 18-20%-a volt román. A helyi román és magyar köztudat úgy tartja, hogy a betelepülő román családok főleg pásztorokká váltak, csak később tértek át földművelésre. A múltbeli, életmódbeli különbség felelőse, a megkülönböztetés, a csoportos ön-kategorizáció eszköze. A románok „elismerik”, a magyarok „kihangsúlyozzák” a románok egykori életmódját, ugyanis az identitáskonstrukciókban a földművelő életforma magasabb társadalmi presztízsű, mint a pásztoroké. A falu szélén megtelepedő román családok a „Román utcát” építették ki. Első templomuk és temetkezési helyük a falu déli-délkeleti részén egy mezei kijáróút melletti dombocskán volt. Innen a századelőn lebontották a kis fatemplomot és a Román utca országút felőli torkolatánál – a település szimbolikus (evangélikus) központjához közelebb – felépítettek egy nagyobb, kőből, téglából készült templomot.

Az idős magyarok és románok emlékezete, a helyi románok házai, a temetők (fényképes) síremlékei, megőrzött családi fényképek alapján a századforduló tájáról egy differenciált, életformájában a helyi többségi magyarság földművelő-állattenyésztő létformájához hasonló életmódú román népcsoport rekonstruálható. A románok és magyarok 1918 előtt háborítatlan békességben éltek, de nem házasodtak a másik etnikum tagjaival és komaságra sem volt példa. A település társadalmi és fizikai terében egyaránt elkülönültek. Az etnikai endogámia ebben az időben annyira szigorú társadalmi szabály volt, hogy fel sem merült a magyar-román házasság lehetősége. Ennek oka, hogy a magyarok nem vállalták az intraetnikus szférában súlyos presztízsvesztést jelentő társadalmi kapcsolatot. Az első román-magyar vegyes házasságot csak a harmincas években kötötték a faluban (az idősek ma is pontosan emlékeznek a házasságkötő felek nevére). A görögkeleti vallású románok és a magyarok közötti felekezeti határok szintén a társadalmi kapcsolatokat meghatározó önreprezentációs formák voltak.

Kölcsönösségekre, egymás segítésére, termelési kooperációkra azonban már a századelőtől volt példa. A korabeli harmonikus etnikumközi viszonyokat jelzi, hogy a falu egyik leggazdagabb, evangélikus, magyar gazdája önkéntesen (más magyarokkal együtt) több napot dolgozott a román templomépítésnél. Később az volt a kívánsága, hogy majd a temetésén az ortodox templomban is harangozzanak. A családi emlékezet szerint a temetéskor ez meg is történt.²² A kooperáció fordított irányban is működött: az evangélikus

22 Jakab András (sz. 1923) szóbeli közlése.

egyház építkezésekor a román bíró 1922-ben magánszemélyként adományozott nagyobb összeget.

Az új templom mellé később a harmincas években felépült a helyi románság másik legjelentősebb középülete, a „Román terem”-nek nevezett kultúrotthon. A Kishomoród fölötti híd – a Román utca torkolatánál – a csoportnarratívumokban a románok és magyarok közötti szimbolikus határ tárgyi jele. E határt a román és a magyar tér között „magatartás-szabályozó” tényezőként is lehet értelmezni. Egy idős román férfi elmondta, hogy amikor nagyapja a kocsmából hazafele tartott, jókedvében, a magyarok lakta főutcán gyakran elkiáltotta:²³

*„Ha magyar vagy, büszke légy,
Fűnek, fának adós légy!”*

Mikor áthaladt a hídon, és befordult a Román utcába, az alábbi szövegre váltott:

*„Ha román vagy, bocskort köss,
Mert az veled örökös!”*

Az emlékezésekben a „híd”, a „hídon túl”, „hídon erről” fontos határ, viszonyítási pont. A helyi magyar köznyelv a román–magyar viszony aszimmetriáját a fizikai tér nyelvi megjelenítésében is leképezi. Akik a Román utcában laknak, *„azok ott bent, hátul vannak, és kijönnek, előjönnek a magyarok lakta főutcaára.”* Amikor a legnépesebb volt a román lakosság, akkor a lakótérben *„kiterjeszkedtek egészen ide, a hídon erről.”*²⁴

A markáns lakóhelyi fizikai és társadalmi szegregáció ellenére a helyi románság nem alkotott társadalmi szerkezeti, térbeli zárványt: általánosan megállapítható a románok kettős nyelvhasználata, a közös kooperációs formák és az etnikus terek kölcsönös használata. Ugyanakkor a vegyes nyelvi, szocializációs háttér nem jellemezte a többségi magyarságot: nem tanultak meg románul.

A románok legfontosabb formális intézménye a görögkeleti egyház; 1940-ig állandó egyházi szolgálatot végzett a helyben élő ortodox pap. Ezután kívülről beszolgáló egyházi emberek vezették az egyházat, 1945–47 között újra helyben lakó papja volt a románságnak, 1947-től ismét nincs állandó lakóhelyű ortodox pap a faluban.

A községvezetésben 1920-ig a románság nem képviseltette magát, ezután a megváltozott politikai viszonyok között 1940-ig román bírókat állított a hatalom, de a magyarok emlékezete szerint a községi esküdtek vezették a falut: *„Ez a román ember nem is akarta vállalni, mert egy kicsit gyáva ember volt, azt csinálta a többi vele, mit akart, de tulajdonképpen kellett a többiek vezetésék, ő nem tudott volna egyedül, nem volt arra való, hogy ő tudja vezetni a fa-*

23 Román férfi (sz.1933) szóbeli közlése.

24 Magyar férfi (sz.1945) szóbeli közlése.

lut, csak odarakták, a neviért, hogy legyen román, mert kimondottan román kellett legyen a bíró. Egyedül Nyika, az okos volt ... Licát választották meg, mert Licával lehetett azt csinálni, amit akartak, itt a többiek, a magyarok a községbe, olyan román bírók voltak, hogy őket is kellett irányítani, a magyar esküdtek vezették a falut.²⁵

Az etnikai csoportok közötti viszonyok informális intézményesültsége – a fentebb említett határfenntartás mellett – a termelőmunka, erőforrás-használat és a társadalmi kapcsolatok szférájában egyaránt általános volt. Román fiatalok évekre elszegődtek a nagyobb birtokos helyi magyarokhoz gazdasági cselédnek, bérmunkásnak, a tehetősebb román családok földeket vásároltak a magyaroktól. A falu erdeinek, legelőinek hasznaiból a románok is társadalmi pozíció szerint, etnikai megkülönböztetés nélkül részesedtek.

Az etnikai elemeket tartalmazó kulturális tradíció transzgenerációs átörökítésének feltételeit a családi és a felekezeti élet biztosította. Bár a két világháború között adminisztratív pozíciókat töltöttek be helyi román személyek, ennek ellenére nem tömörültek erősítő kulturális egyesületbe vagy politikai szervezetbe. A politikai támogatottság következményeként az évszázadok óta aszimmetrikus román–magyar viszonyban finom elmozdulások történtek a kiegyenlítődés felé: „Ők inkább egy kicsit mégis meghúzták magokat ezelőtt, osztán a román világban egy kicsit felléptek volt, no de egy kicsit mégis küsebbségnek érezték magokat ezelőtt, azt tudom biztoson. Osztán fordult a kocka, s ők es bátrabbak lettek. Mikor én leány voltam, a harmincas évök vége felé, akkor valamit ott szervezkedtek Sorbán Miklósék s Palosánék, valamit, nem emlékszöm már, mi volt, de nem történt semmi sem.”²⁶ A politikai változások helyi következménye az etnicitás fontosságának növekedése, a románok részéről az etnikai viszonyokban uralkodó aszimmetria kiegyenlítésére való törekvés. Az interetnikus kapcsolatokban ez a tendencia azonban soha nem teljesedett be. A helyi társadalomban domináns maradt a magyar evangélikusok kulturális szerepe, ez volt az elsődleges, követendő modell a falu társadalmának belső működési rendjében.

1940 őszén a bécsi döntés a faluhatárt két részre osztotta: a szántóhatárnak több mint fele az országhatáron kívül került. A faluba – a Román utcába – a határőr katonaságot szállásolták be. Az együttélés korábbi tapasztalati-élményanyagának ellentmondó politikai propaganda az etnikai kapcsolatokat kényszerpályára terelte. A helyi románság a magyar falutársak részéről is eltávolítási gesztusokkal, a szimbolikus lefokozással szembesült: „De aztán magyarok kerültek ide Felső-Magyarországról, akik a románságot nem is ismerték, s aztán nyomták a nagy magyar énekeket, hogy Horthy Miklós katonája

25 Magyar asszony (sz. 1936) szóbeli közlése.

26 Magyar asszony (sz. 1924) szóbeli közlése.

vagyok, s ha felül a hófehér lovára, úgy vágat el szép Erdélyországba... Ezt mindennap elénekelték, mindennap hallottuk, mert a magyar katonák ott laktak, a Román utcába, s ők ki se mertek jönni (a románok), ez az igazság, ez a valóság. Ez rendjin nem volt! Nem volt! Ha csendbe akartunk élni, s csendbe voltunk itt a határszéjjen, nem szabadott volna, ezt csinálják! Mert azok könnyen átaljöttek, mihelyt vége lett itt a háborúnak, átaljöttek. No, ha olyan hitványok lettek volna, mind felkaszabolhattak volna minket, így van-e? Voltak olyanok a románok között, hogy ők sem szívelték el a magyarságot, mert a magyarok éreztették, hogy itt most nagy magyar világ lett. Ez az igazság. Mert itt volt ez a Lica János, az itt a magyarok között lakott, ennek a kapujára minden áldott éjjel fel volt írva, hogy távozz oláh, s meglesték, hogy ki írja fel, s a két legjobb barátja írta fel, magyarok voltak. Pedig lelki barátok voltak! Hát ezen csudálkoztam. De hát annyira elmagyarosodott volt, hogy magyarázzam meg... fellobbantak a magyarok, hogy jaj, nagy magyarok lettünk! De kicsidég tartott. Az a négy magyar esztendő nagy gyűlöletet helyezett a románok s a magyarok közé.²⁷

Az állam – mint külső politikai aktor – beavatkozásának következményeként a személyközi kapcsolatokban generációk óta intézményesedett magatartások, viszonyulások megváltoztak. Olyan, a románoknak címzett, diszkriminatív, sértő gesztusok következményeként, mint az éjszakai ablakbetörések, fizikai agresszióval való fenyegetések, tettelegességek a katonaság részéről, verbális agresszió a formális intézményekben (pl. az iskolában), a kiképzésre masírozó katonák irredenta énekei.

A nagypolitikai-katonai helyzet a lokális interetnikus kommunikációban kialakult spontán egymáshoz igazodásokat, a mindennapi kapcsolatok kölcsönösségeit megzavarta. A viszonyok megváltoztatásának eszközeiként említhető a sértő auditív szimbólumok, az etnikai stigmák, az ellenségkép konstruálása. A kizsorítottság élménye, az identitásfosztó manipulációk, a kisebbségbe szorultság állapota oda vezetett, hogy sok román – főleg a fiatalok – elmenekültek, átszöktek a közeli országhatáron, némelyek időlegesen, mások végleg elhagyták a falut. A kollektív emlékezet – mindkét etnikumé – számon tartja a magyar katonaság sértő gesztusainak kivédésére tett helyi magyar kísérleteket is.²⁸

A „kalányos” és „üstös” cigányok Zsomboron – az emlékezők szerint – először a Román utca végénél kezdődő dombon telepedtek meg. Itt külön cigánytemető is volt. Később a falut nyugatról határoló Várhegy oldalában épült ki egy magyar cigánysor, itt ma is él néhány család. A két világháború

27 Magyar asszony (sz. 1929) szóbeli közlése.

28 Románok és magyarok egyaránt emlékeznek a helyi születésű evangélikus lelkész bátor kiállására egy magyar katonától agressziót elszenvedett román személy védelmében.

között néhány gazdag, külföldet járó, kereskedődinasztia tágas, díszes házakat épített a Román utcában. A legtöbb helyi cigánycsalád azonban napszám-ból, illetve a részes földművelésből élt. A magyarok „földet vetettek” (megműveltek egy-egy parcellát és saját vetőmaggal bevetették, legtöbbször kukoricával) a cigányoknak, akik ezért napszámmal tartoztak a gazdáknak. Kis számú cigánycsoport folyamatosan magyarországi vendégmunkára is jár. Ma a cigányok zöme a falu északkeleti részén a „Patak”-ban lakik, néhányan a főutcán vásároltak házat. A Patak az elmúlt három évtizedben népesült be.

Dolgozatunkban nem tárgyaljuk a cigány–magyar viszonyt, csak jelezzük, hogy ez a jelen egyik legsúlyosabb helyi társadalmi problémája. A hagyományos cigány–magyar kooperációs formák megszűnése a helyi gazdálkodásban a munkanélküliség, és az általános elszegényedése következménye, hogy a növekvő létszámú helyi cigányság súlyos létfenntartási gondokkal küzd. A földművelő magyarok és románok a gyakori mezei lopásokat a cigányoknak tulajdonítják. A feszültségek időnként fizikai agresszióban csúcsosodnak ki. Összefoglalva az interetnikus kapcsolatok előtörténetét, elmondható, hogy a 18. századtól a magyar többségű faluba betelepülő román etnikum strukturális, társadalmi integrációja a gazdasági tevékenységek adaptációjával, a kettős nyelvi szocializációval és a két etnikum közötti társadalmi gyakorlatban elfogadott hierarchiában, a zavartalan interetnikus kapcsolatok állapotát mutatja. A betelepülő románok elfogadták a helyi magyar dominanciát, megtanulták a domináns csoport nyelvét, de megőrizték a kulturális átörökítés hagyományos csatornáit: az etnikailag endogám család, a felekezeti hovatartozás, az etnikus tradíciók erősítették az etnikai öntudatot. A békés együttélés folyamatát 1920–1945 között megzavarta, feszültségekkel terhelve, hol az egyik, hol a másik etnikum nemzeti középosztályának politikája. Ebben az időszakban a falu többé nem a spontán társadalmi-etnikai kölcsönösségek színtere, ezeket a kooperációs folyamatokat a külső politikai tényezők akadályozták.

1945–1989

A negyvenes évek végétől kezdődő makrotársadalmi folyamatok változásokat hoztak a zombori etnikai kapcsolatok mikroszociológiai feltételrendszerében is. A kommunista politika a szocialista tervgazdaságban a magántermelő falusi társadalmat etnikai különbségekre való tekintet nélkül elnyomta. A korszak társadalmi alávetettség-tapasztalatának etnicizált értelmezése is él azonban a magyarok emlékezetében: *„rájárt a rúd a falura ekkor, mert egyedüli magyar többségű község volt a vidéken.”* (73 éves magyar férfi)

Bekövetkezett az erős gazdatársadalom szétzúzása, a községyi vagyoni feletti rendelkezési, döntési hatáskörök kisajátítása. Volt időszak, amikor a falu-

ban 52 kulák volt, azaz kb. minden hatodik gazdát kulákká nyilvánítottak.²⁹ 1952-ben megalakult a kollektív gazdaság. A falusi társadalom gazdasági elnyomásának és a szocialista iparosítás beindításának közismert következménye a városba való elvándorlás. Ugyanakkor egy belső, kistáji migráció is elindult. Oldódott az etnikai-térbeli szegregáció: a Román utcába beköltöző első magyar család azonban még nem helyi származású, hanem idegenből érkezett „jövevény” család volt.

A makrotársadalmi változások következménye mindkét etnikai csoport létszámbeli csökkenését eredményezte. 1941–1992 között a lakosság 57%-ban apadt. A románok részaránya a helyi lakosságon belül 1941 után folyamatosan csökkent. Míg az 1880–1930 közötti félévszázadban a zombori románok a helyi lakosságon belül 18,6%–23,7% közötti arányt képviseltek, 1966-ra ez az arány 12,9%-ra, 1992-re 9,47%-ra esett vissza.³⁰ A jelenség oka az elvándorlás, előregedés és a beolvadás. A háború után az etnikumok közti házasságok tilalma lassan feloldódott. Ennek a változásnak az egyik oka az elvándorlással beszűkülő házassági piac, illetve a társadalmi mobilitási pályák változása. Vegyes házasságokat nemcsak a falun belül, hanem a városra költöző zombori fiatalok közül is sokan kötöttek, különösen a lányok. Az etnikai határfenntartás eróziója személyközi, családi konfliktusokkal terhelt folyamat, amely még nem jutott nyugvópontra.

A jelen – az interetnikus kommunikáció három szintje

A két etnikum közötti viszonyokat Fredrik Barth modellje³¹ alapján három szinten próbáltuk megközelíteni: mikro-, közép- és makroszinten. Mikroszinten a helyi társadalmi élet színtereire, egyéni viszonyulásokra, személyközi kapcsolatokra, szimbólumhasználatra figyeltünk. Középszinten a formális intézményekben zajló folyamatok és az etnicitás kifejezésének összefüggéseit, makroszinten az országos politikai áramlatok helyi hatásait nyomon követtük.

Mikroszint

A település nyilvános terein a magyar nyelv a domináns, de megszokott a kevert nyelvhasználat is a román és a magyar személyek közötti kommuniká-

29 Az „52 kulák volt a faluban” olyan toposz a kollektív emlékezetben, amelyet nemcsak azok az idősek használnak, akiknek ez az időszak megélt tapasztalat, hanem a középnemzedék tagjai is.

30 Varga E. Árpád adataiból számított arányok.

31 Barth, Frederik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 1996, 1., 3–25.

cióban. Ennek ellenére a középkorú és idős románok méltánytalannak tartják, hogy a hasonló korú magyarok nem tanultak meg olyan szinten románul, mint ők magyarul.³² A szimultán kettős nyelvhasználatra példákat románok, magyarok utcai találkozási helyzetekben tapasztalhattunk. Pl. egy idős férfi következetesen magyarul szólt a magyarul keveset tudó, fiatalabb román asszonyhoz. A vegyes házasságokban a kettős nyelvhasználat általános: az óvodás korú gyerekek is két nyelven beszélnek. A személyközi kapcsolatokban a rejtett belső határok oldására használt egyik stratégia, hogy a fiatalok vegyes házasságaiban az újszülöttek keresztelésekor a névválasztásban a semleges (se román, se magyar) etnikai jelentésű neveket preferálják (pl. Norbert). A magyar és román közösségek között komasági kapcsolatokra az ötvenes évek elejétől vannak példák. Elsőként a helyi hierarchiában alacsony társadalmi pozíciójú magyar családok és magas pozíciójú román családok kereszteltek egymásnak. A saját kulturális tér átengedésére példa a Román terem közös használata. A Román teremben magyarok is tartottak lakodalmat, keresztelőket, mielőtt a kollektív gazdaság raktárnak elfoglalta az épületet.

Az interjúalanyokkal folytatott beszélgetésekből és a kutatói megfigyelésekből az alábbi kooperációk, együttműködések körvonalazódtak:

- 1988–89-ben a kultúrotthon építésénél román családok is végeztek közmunkát, és amikor a faluban gyűjtöttek az építkezésre, pénzt is adományoztak.
- A magyar fúvószenekarnak két román tagja is van.
- Amikor gyűjtést szerveztek az évszázados hangszerek javítására, román családok is hozzájárultak a költségekhez.³³
- Temetéskor, ha az elhunyt román volt, a család elhívja a fúvószenekart, amely csak magyar kesergőket (*Eresz alatt fecskefészek, Darumadár fenn az égen, Temetőben van egy új sír*) tud játszani, így ezek a kesergők hangzanak el az ortodox temetőben is.³⁴
- Ha a Román utcában magyar halott van, az ortodox templomban is harangoznak, amíg a temetési menet végigvonul a Román utcán és ki nem ér a hídon – a szimbolikus határon – túl a főutcára.³⁵

32 „De ő azt mondja, hogy nem tudtam megtanulni. Ne mondd, hogy nem tudad! Mondjad, hogy nem akartad! Ez nem létezik, én nem hiszem, hogy nem tudsz, ha nem akarsz. Ha tudnék cigányul, az is milyen jó lenne, megérteném, mit beszélnek. Úgyhogy én nem tartom helyős dolognak, hogy ,nem tudtam megtanulni’, hát hogy nem? S fiatalabb, mint én sokkal. S az iskolába még ejsze tanóltak románul es, akkorjába. Kell egy kicsi jóindulat!” (Román asszony, sz. 1934)

33 A zenekar bevételeit, kiadásait tartalmazó naplóban pl. 1978-ban nyolc román család adományozott pénzt hangszerjavításra.

34 Ugyancsak az előbbi jegyzetben említett naplóban látható, hogy 1945 után a zenekart rendszeresen hívták a román családok is temetésekre muzsikálni.

35 Román férfi (sz. 1922) szóbeli közlése.

- Húsvéti öntözéskor – mindkét etnikum ünnepén – a férfiak egyaránt felkeresik a román és a magyar családokat.
- A faluban minden ősszel szüreti bált szerveznek. Ekkor a helyi román fiatalok is székely viseletbe öltöznek: *„a tiszta román fiú és a fél-román barátjának mind a ketten székely ruhát vettek fel”*.³⁶ A román népviselet az ötvenes évektől kikopott a használatból. Előfordult olyan eset is, hogy egy magyar özvegyasszony, akinek apja, nagyapja székely harisnyát viselt ünnepnapokon, egy román fiától kérte kölcsön román–magyar vegyes házasságban élő unokájának a székely harisnyát és a csizmát (az öltözetet a román fiú a baróti piacon vásárolta).
- Ahogy az idei (2000. szeptember) szüreti felvonuláskor is megfigyelhetjük, a román gazda is kölcsönadja lovait a csőszök felvonulásakor. A szomszéd román falu, Mirkvásár fiataljait is rendszeresen meghívják a zombori szüreti bálba, akik közül sokan el is mennek: *„ennek ez a rendje”* – mondta egy magyar középkorú férfi.
- Az etnicitást kifejező tárgyi jelek is keveredhetnek. Előfordult, hogy magyar etnikus szimbólumokkal (nemzeti színek, nemzeti zászló) díszített régi (a Monarchia korabeli) tányérokot román családoktól szerzett kollekciójába egy magyar asszony.

A románok a számbeli fogyatkozást, a vegyes házasságokban születő utódok elmagyarosodását, a román énekek elfeledését, a felekezeti élet pangását affektíven élik meg. Fájdalmas rezignáltsággal emlékeznek a régi derék románokra, a templomot, a kultúrházat építő erős férfiakra, az igazi ősökre, akik nem vegyültek a magyarokkal, hanem feleséget a távoli román falvakból hoztak. Szomorú dolognak tartják, hogy most a román fiatalok nem öltöznek *„nációnálba”* (nemzeti viseletbe). Hasonló érzéssel viszonyulnak a románság térbeli szétszóródáshoz, a román nyelv térvesztéséhez. Egy idős román asszony sérelmesnek találta, hogy egyik román szomszédja a bukaresti tv magyar adásában magyar nyelven bizonygatta 1990 elején, hogy Zomboron a románok és a magyarok háborítatlan békességben élnek: *„Mondtam neki, miért nem beszéltél románul? Elmész Bukarestbe, te, román, s akkor magyarul beszélsz. Ez nem helyes!”*³⁷ A két nyelvet ismerő románok a magyarországi tv adók műsorait is nézik: *„Mindenkiket nézzük, mi tökéletesen tudunk magyarul, mikor melyik jön, azt nézzük, nem válogatunk.”*³⁸

A nyolcvanas évek közepén egy vegyes házasságban élt román férfinak magyar felesége az ortodox temetőben magyar feliratú kopjafát állíttatott. A férfi rokonai ezért súlyosan nehezteltek – szégyennek tartották –, vannak akik úgy emlékeznek, hogy ki is akarták dönteni a síremléket. Az özvegy azzal

36 Magyar férfi (sz. 1945) szóbeli közlése.

37 Román parasztasszony (sz. 1917) szóbeli közlése.

38 Román férfi (sz. 1922) szóbeli közlése.

védekezett, hogy férje életében egymás között magyarul beszéltek. Hogy férje családját kiengesztelje, állíttatott egy vaskeresztet is, erre román nyelvű, maga költötte búcsúverset is vésetett. Végakarata azonban az volt, hogy ne a férje mellé, hanem az unitárius temetőbe, az anyja mellé temessék. Ellenkezőjéről nem tudta meggyőzni halálos ágyán sem a román sógornője, így utolsó akaratát tiszteletben tartották: *„Mikor nagybeteg volt, megkérdeztem, te, Margit, ha te azt mondod, hogy meghalsz, s ha így lesz, hova temessünk. Azt mondta, oda fel az unitáriusokhoz, az anyja mellé. Hát miért oda, te, miért nem ide, Nikulica mellé, akivel éltél? – kérdeztem – így volna szép. De nem akarta, csak oda az anyja mellé, hát akkor oda temettük, oda fel a falu végére.”*³⁹ A vegyes házasságban (román ortodox férj, magyar evangélikus feleség) elhalálozott kisgyereket az evangélikus temetőbe temették. A vegyes felekezetű családokban az utódok vallását a család belső viszonyai döntenek el, külső (egyházi) szabályozás nem érvényesül.

Mikroszinten a személyiség és az identitás kifejezésének eszközei, az ön-reprezentációs formák keverednek. A románoknak a saját ön-reprezentációs formák hiánya, vagy degradálódott állapota frusztráltságot, hiányérzetet jelent. A magyarok saját etnikus jelképeik, szimbólumaik használatából viszont nem a románokat rekesztenék ki, hanem a cigányokat: *„most minden cigány fiatal székely ruhába akar öltözni”* – jegyezte meg rosszállóan egy magyar asszony, amikor a csószök felvonulásakor a székely viseletben lévő cigány fiatalokat látta.

A zsombori románok a helyi magyarokat nem tartják „igazi magyaroknak”: *„Ezek a mi zsombori magyarjaink egy olyan magyar fajta, akik a szászoktól erednek. Anyósom mondta, hogy ő emlékszik, hogy mikor gyermek volt, a férfiak ilyen nagy karimájú kalapot viseltek. Úgy öltöztek, mint a szászok. Megnézheti ezeket a házakat is, ezeken is azt írja, hogy „anno”, nem írja magyarul. Ez a falu valamikor szász falu volt. Az itteni magyarok nem olyan vendégszeretők, mint azok a felsők, az újfalviak, fel Lovétéig, el Csíkszeredáig, mi voltunk ott, és tudjuk. De ezek az itteniek nem olyanok...”*⁴⁰

Etnikai szegregáció verbális szinten, anekdotákba rejtve tapasztalható. *„Azt mondta a román a fiának, mikor haldoklott, hogy fiam, a mezei lopocskálást ne hanyagold el, mert házikenyér szaporája.”*⁴¹ Erre a nem túl hízelgő állításra a románok replikája így hangzik: *„A magyar úgy halt éhen, hogy a tarisznyában a hátán ott volt a kenyér és a szalonna, de nem volt hozzá kése.”*⁴²

39 Részlet egy román parasztasszonnyal (sz. 1917) készült beszélgetésből.

40 Román asszony (sz. 1934) szóbeli közlése.

41 Magyar férfi (sz. 1942) szóbeli közlése. A más személyektől is hallott etnikai stigmaként értelmezhető történetben a „házikenyér szaporája” a magyarok szerint a mezei lopást mint a lét-fenntartásban nem elhanyagolható jövedelemszerzési módot jelenti.

42 Román asszony (sz. 1934) szóbeli közlése.

A hétköznapi kapcsolatokban megfigyelhető az interetnikus akkomodáció, az adaptációs viselkedés. Az idegenből beköltözött román feleség megtanul magyarul. Aki nyelvi nehézségekkel küszködik nyilvános színtereken, az is magyarul próbál beszélni. A két nyelven jól beszélő zomboriak az etnikai identitást idegen környezetben akkor nem teszik relevánssá, ha úgy gondolják, hogy ez diszkriminációt vagy veszélyt hozhat rájuk. Olykor a szoros hétköznapi interetnikus kapcsolatok az intraetnikus viszonyok bizonytalanságait is helyettesíthetik: *„Itt a faluban az elnök komám volt, még se mértek nekem itt kerthelyiséget. El kellett menjek ide, a szomszédba, Mirkavásárra, ott az elnök román volt, barátom volt s az adott.”*⁴³

Megszűnt a település fizikai terének etnikai felosztása: románok ma is többen élnek a Román utcában, de magyar családok is költöztek be. Az elköltözött, vagy kihalt román családok házait magyarok vásárolták meg. Akárcsak az első román–magyar vegyes házasságot kötő személyekre, a Román utcába elsőként beköltöző „jövevény” magyar családokra is név szerint emlékeznek a helyi magyarok. A vegyes házasságok természetszerű következménye, hogy a faluban szétszórta is élnek románok. A szocialista korszak foglalkoztatási politikája, a termelés fölötti ellenőrzés kisajátítása a lakóhelyi zártság megszűnését is jelentette. Az elvándorlással párhuzamosan beköltözési folyamat is zajlott: a párkapcsolatokban a partnerek térbeni rekrutációja kiszélesedett. A beházasodással nemcsak a szomszédos, de a távoli településekről is költöztek Zsomborra magyar és román személyek. A jelenlegi lakosság 13,5%-a idegen településről költözött a faluba.⁴⁴

Középszint

A román többségű községi tanácsban Zsombort két magyar tanácsos képviseli, az egyik közülük alpolgármester is. Választáskor a magyarok az RMDSZ-re szavaznak, függetlenül attól, hogy többségük elégedetlen a szervezet politizálásával és hevesen bírálja azt.⁴⁵ Vannak, akik a tagsági díjat bevallásuk szerint *„magyar becsület”*-ből fizetik. A helyi románok szavazatai megoszlanak a községi szinten indított román pártlisták között. A magyarok köreiben köztudott, hogy a legutóbbi helyhatósági választásokon hat személy szavazott a Nagyrománia Pártra. Ennek az információnak felhívó ereje van, de nem jelent veszélyeztetettséget.

43 Magyar férfi (sz. 1945) szóbeli közlése.

44 A faluban élők családi viszonyait jól ismerő két középkorú férfi kikérdezésével, képzeletben házról házra végigjártuk a települést, és lejegyeztük a 212 családban élő személyek nemi, felekezeti, etnikai és származási adatait.

45 Különösen az idősebb férfiak nyilvánították ki gyakran – kérdezetlenül – politikai nézeteiket.

A magyarok véleménye szerint a központból leosztott erőforrásokból Zsombort a román többségű községvezetés mindig méltányosan részesíti, e területen nem tapasztalnak etnikai diszkriminációt. 1990 után a legnagyobb volumenű beruházás a vezetékes vízhálózat kiépítése volt. A szűkös költségvetésből jut Zsombornak elfogadható közvilágításra, a magyar tannyelvű négyosztályos iskola karbantartására, kétnyelvű falutáblára épp úgy, mint az aszfaltszőnyeg felújítására, vagy a mellékutcák kikövezésére. Közeli lehetőség a gáz bevezetése a faluba: a kivitelezési terv elkészítésének költségeit már kifizették a családok. *„Zsombor szerencsés, hogy román többségű községben van, másképp nem részesülne ennyi közpénzből”* – mondja egy magyar férfi, és állításának igazolására a szomszédos székely falvak zsomborinál rosszabb közállapotait részletezi.

A szomszédos kacai állami gazdaság hozzávetőlegesen négyszáz hektár zsombori területet használt, ezt a földet a falu 1991 után visszaszerezte.⁴⁶ A megyei vezetéssel szemben a falu érdekeit kijáró személyek egyike a következő történetet mondta el:

„Kijött a vezérigazgató, mindenki, s a mirkavásári románok, mikor megtudták, hogy jönnek ki ide, s milyen ügybe jönnek, egy remorkával feljöttek ide, Zsombor végibe, ott találkoztunk a bizottsággal. S a románok kiáltották nekünk a remorkáról, hogy ne hagyjátok magatokat, mert veletök vagyunk! Becsületszavamra, ez így volt, ezt tudja az egész Zsombor, meg lehet kérdezni. S ezek szépen megfordultak s elmentek, s úgy a föld visszaszakadt nekünk. Igaz, akkor azt mondtam ezeknek a brassóiaknak, hogy na, lássátok-e a román–magyar barátságot!”⁴⁷

Olyan fontos társadalmi eseményeken, mint a lakodalmak, etnikailag vegyes házasságok esetén nem jelennek meg az etnicitásra utaló, látható reprezentációs formák (pl. nemzeti viselet).

Az etnikai szegregáció oldódásában fontos tényező az egyházak, pontosabban a különböző felekezetek papjainak reflexív magatartása. Az ortodox templom harangozója vihar közeledtekor harangozással védelmezi a faluhátárt a jégveréstől, mert *„a templom harangja erre volt felszentelve”* állítja a harangozó. Magyarok, románok egyaránt hatékonynak ítélik a vihar elhárításban ezt a cselekedetet.⁴⁸ Az evangélikus pap az ortodox harangozót ezért a szolgálatért minden évben egy zsák gabonával jutalmazza. Újév első napjai-

46 A Csíki-medencében több példa van arra, hogy Székelyzsombornál jóval nagyobb települések (pl. Csíkszereda, Csíkszentsimon) hasonló akciói sikertelenek voltak.

47 Magyar férfi (sz. 1942) szóbeli közlése.

48 *„Van itt egy ember, a templom mellett lakik, ő dolgozott Magyarországon egy farmernél, s ott elmondta, hogy ő itthon a román templom mellett lakik. S amikor jön egy nagy idő, meghúzzák a harangot, s a felhőket szétosztatja, s elhúzódik a nagy idő. Azt mondja: engöm lekacagtak, de én mondtam, hogy maguk buták, miért kacagnak? Én ott lakom a román templommal szemben, s én látom, s én tudom, s ez tiszta igaz!”* Elmondta: Cozocea Maria (sz. 1934)

ban az evangélikus pap etnikai, felekezeti hovatartozástól függetlenül minden családi házat felkeres és boldog újévet köszönt. Vízkeresztkor a házszentelni járó ortodox papot és a katolikus plébánost az evangélikus magyar családok is behívják otthonukba házat szentelni.

Az evangélikus egyház egyformán nyújt szolgáltatást felekezeti és etnikai megkülönböztetés nélkül magyarnak, románnak egyaránt. Az evangélikus istentiszteleteket néha (azokon a vasárnapokon, amikor nem volt ortodox szertartás) idős románok is látogatták: „*nem számít, hogy hol imádkozol az Istenhez, csak imádkozz*” – vélte egy idős román asszony.

Az ortodox és evangélikus papok közös vállalkozást terveznek: a tönkrement Román teremben asztalosműhely létrehozására pályázatot írtak ki. Fentebb említettük, hogy a Román termet a termelőszövetkezeti gazdálkodás idején raktárnak használták. Mútrágyát, só, vegyszereket, gabonát tároltak itt, de az épület karbantartását elhanyagolták. Ennek gyakori felemlítéséből – a személyközi interakciókban – arra következtettünk, hogy a helyi románság mai napig méltósága semmibe vételének tekinti ezt az eljárást.

Az iskolai oktatás magyar nyelvű. Ez azt jelenti, hogy a helyi román családok kisgyerekei is magyarul tanulnak az első négy elemiben, román tannyelvű osztályok ugyanis nem működnek. Az iskola fenntartásához az érvényben lévő szabályozások szerint a szükséges létszám (31 tanuló) az utóbbi időben alig telik ki, a magyar iskolát csak a román gyerekekkel sikerül fenntartani.

Makroszint

Az országos szinten zajló politikai folyamatok a román–magyar együttélésben nem okoztak zavart. A zombori magyarok és románok egybehangzóan állítják, hogy 1989-es romániai fordulat utáni legkritikusabb időszakok – pl. 1990. márciusi marosvásárhelyi események, a hírhedt Har-Kov jelentés⁴⁹ – sem zavarták meg a helyi román–magyar viszonyt. A külső történésekre születő reagálások intraetnikus diskurzusok maradnak, az ezekkel való azonosulások az interetnikus kommunikációban nem ütköznek, nem feszülnek egymásnak.

A románok az erdélyi magyar politikusok követeléseit túlzásnak minősítik, túl sok jogot követelnek maguknak, mondják és összevetik a magyarok mai helyzetét az 1940–1944 közötti években szerzett saját diszkrimináció-tapasztalatukkal. A magyarok egy része viszont elégedetlen a politikusaik eredményeivel, azzal vádolják őket, hogy lepaktálnak a román nacionalistákkal, anyagi érdekeik fontosabbak, mint a saját etnikumuk jogaiért való küzdelem.

49 Az 1989-es fordulat székelyföldi eseményeit tárgyaló parlamenti jelentés (1991. november), amely a rendszerellenes megmozdulásoknak utólag románellenes jelleget tulajdonított.

A magyarok a mindennapi beszéd szintjén gyakran elhatárolják magukat a románoktól, de a verbalizált és a tényleges magatartásmódok közötti egyensúly az interetnikus kapcsolatok stabilitását mutatja. Ez a stabilitás azonban nem az egyenlő viszonyok, hanem a szilárd hierarchia stabilitása.

A lokális identitás kifejeződései – Székelyzsombori Napok, 1993. május 28–30.

„Minden lokális társadalmi világ olyan kulturális terület, amelynek határvonalait nem valamiféle területi megfontolás, nem formális hovatartozás, hanem a hatékony kommunikáció és identitástudat hagyománya jelöli ki. A hagyomány a lokalitások legfőbb életető eleme, egyén és társadalom viszonyának meghatározó minősége, közvetítő eszköze”⁵⁰ – írja A. Gergely András a helyi társadalomról írott könyvében. A zsombori magyarok esetében a területi hovatartozáshoz kötött identitás kifejeződését egy olyan eseménysorozaton való részvétel – és ennek mentális következményei – jelzi, amely a lokális identitástudat erősítésére szerveződött 1993-ban.⁵¹

A Székelyzsombori Napok szervezésének ötlete még 1990-ben felmerült, a kivitelezésre 1993 pünkösdjén került sor. Az ünnep időpontjának rögzítésében három motívum fonódott össze: egy helytörténeti vonatkozású évforduló (a falu első írásos említésének ötszáznegyvenedik évfordulója), egy helyi születésű neves személyiség halálának évfordulója, és az új kultúrotthon és székely kapu felavatása.

Székelyzsomboron a nyolcvanas évek végén a Homoród Községi Néptanács anyagi támogatásával és a helyi lakosság önkéntes munkájával új művelődési otthon épült. Legalább félévszázada nem volt hasonló méretű középítkezés a faluban, és hasonló léptékű közös cselekvések sorozatára sem volt példa. Az akkori politikai viszonyrendszerben a zsomboriaknak váratlan gesztust tett a községvezetés: kilátásba helyezte, hogy az évek óta elvont helyi adóból jelentős összeget juttat vissza a faluba művelődési otthon építésére. A korlátozó politikai kényszerek időszakában (a hírhedt Ceaușescu-féle falurombolási tervek időszaka ez, Zsombor is a lerombolásra ítélt települések között volt) ez a gesztus előre nem sejtett helyi folyamatokat gerjesztett.

Az önkéntes építőmunka mellett a szükséges anyagok beszerzésekor széleskörű kapcsolatmozgósításra, a hivatalos szabályozások gyakori megszegésére is sor került. Az építkezés, a közvetlen felettes hivatal és a községi pártszervezet hallgatólagos támogatásával, de mindenféle szakengedélyezés nélkül tör-

50 A. Gergely András: *Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom*. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest, 1993. 23. p.

51 Helyszűke miatt le kell mondanunk az eseménysorozat szimbolikus dimenzióinak és pragmatikus következményeinek részletes kifejtéséről.

tént: nem volt építkezési terv – és engedély, a szükséges faanyag kitermelését a községi erdőből szóbeli beleegyezés alapján végezték, a kész épületben a villanyhálózatot a szakvállalat megkerülésével feketén készítette el egy nyugdíjas villanyszerelő. Az anyagbeszerzésnél előfordultak olyan manőverek, hogy állami vállalatok alkalmazottjaiként dolgozó zomboriak vállalati megrendeléssel és ezek költségére szerezték be a kultúrházhoz szükséges anyagokat (pl. meszet). Az építkezés támogatására a faluban gyűjtést szerveztek, a férfi lakosság önkéntesen, versengve vett részt a munkában. Az egyéni munkavégzésről és az adományokról pontos, ma is megtekinthető nyilvántartás készült. Az épületet 1989 végére fejezték be, ünneplő felavatására akkor azonban nem került sor: az építkezést a befejező szakaszban ellenőrző megyei vezetők figyelmét nem akarták ünnepszervezéssel is felhívni. Kőkerítést is építettek a kultúrház köré, és a székely kapu faragásról nevezetes Máréfalván egy mesterrel kaput is faragtat- tak. A kaputükörbe a következő szöveget vésették:

Isten segítségével építette

Székely-Zsombor népe

1990

A kultúrotthon építése a lokális identitás különleges kifejeződésének minősíthető: a fenyegető külső körülmények, a marginális státusz elleni lázadása a helyi társadalomnak. A kultúrház építésekor a lokalitásban rejlő erő- tartalékok elemi erővel törtek felszínre: külső kapcsolatokat, helyi kompeten- ciákat, együttműködési formákat mozgósított a helyi társadalom. Az akkori területi-politikai döntéstérben a zomboriak akciója a civil ellenállás egy változataként, a társadalmi alávetettségben „rendszerkritikus tevékenység”- ként is értelmezhető.

A falunapokat tervező-szervező időszakban az eseménysorozat lassan ki- kristályosodó forgatókönyvének összeállításában fő szerepet vállalt egy helyi születésű, a megyeszékhelyen élő tanító és az evangélikus egyház lelkésze. Ötleteiket, elképzeléseiket, javaslataikat megbeszélték és jóváhagyatták a presbitériummal. (A falunapok központi eleme a történeti múltkonstrukció, a forgatókönyv megszerkesztésében kulcsszerepe volt a fentebb említett taní- tónak, a továbbiakban nevezzük őt – a történeti szöveggönyv szóhasználatát követve – Narrátornak.)

A rendezvénysorozatra hazahívták a Zsomborról elszármazottakat: a meghívás informálisan zajlott – főleg családi – kapcsolatokra alapult. A buda- foki testvéregyház képviselőjét, a helyi felekezetek papjait és a püspököt a lel- kész hívta meg. Megszervezték az esemény publicitását is, videofilm és tévé- interjúk készültek, ezekből később részleteket játszottak be a regionális televízió, a brassói magyar tv műsorában.⁵²

52 Az eseménysorozatról készült videofilm rövid ünnepbemutatónk alapidokumentuma. Kunos Lajos evangélikus lelkész bocsátotta rendelkezésünkre, amiért ezúton is köszönetet mondunk.

Első nap:

A faluünnep nyitórendezvényeként esti ökumenikus istentisztelet az evangélikus templomban. Igét hirdettek a zombori lakosság minden felekezetének papjai: a római katolikus, görögkeleti és unitárius egyházak papjai imát mondtak, és ismertették egyházuk történetét is. (A román nyelven beszélő ortodox pap mellett meghívottként ott ült a helyi görögkeleti egyház gondnoka is). Köszöntő beszédet mondott a budafoki evangélikus testvéregyház küldötte is. Az istentisztelet után a helyi fiatalok „ifibulit” szerveztek, ahol a helyi és a városról hazaérkezett fiatalok is részt vettek.

Második nap:

Szombaton délelőtt egy régi szokás, a tavaszi határkerülés szimbolikus felidézését szervezték meg. A határkerülésen részt vevő kis csoport a kultúrháznál gyülekezett. A kb. 25 részt vevő többsége nem a helybeliek, hanem az ünnepre hazalátogató városiak közül került ki.⁵³ A kis csapat első állomása a falu fölé magasodó Várhegyen álló parasztvár – a Várhegy és a parasztvár ugyanis a faluhatár kiemelt szimbolikus tájelemei. Itt, a várudvaron a Narrátor rögtönzött, kb. 35-40 perces előadást tartott a jelenlévőknek a vár történetéről, használatáról, a várhoz fűződő 15. századi regéről (elhangozott, hogy ugyanezt a regét dolgozta fel Jókai Mór a *Minden poklokon keresztül* című regényében is). A falu településtörténetének homályba vesző időszakáról is beszélt a Narrátor, a magyar lakosság mellé a 18. században betelepített szász elődökről, illetve később a pestisjárvány következtében kipusztuló, a településre beköltözött székelyekről. A faluhatár szimbolikus körbejárásának részét képezte a határ képzeletbeli megkerülése. A látóhatár vonalát követő határbemutató a kimagasló földrajzi pontok neveinek felsorolásával, a dűlők megnevezésével, a hagyományos határkerülés útvonalának követésével: a déli, a keleti, az északi, a nyugati határok becserkészésével történt. Adalékok hangzottak el a határhasználatról, a határ művelési ágak szerinti kiterjedéséről a 19. század végén, a falu közigazgatási felosztásáról, kiemelve, hogy a falu a szomszédos szász településekkel mindig harmóniában élt, de a székelyekkel többször pereskedett a határok miatt. Ezután a kis csapat a környék legmagasabb, egykor szintén védelmi jelentőségű pontja felé, az Órhegyre indult, ahonnan belátható a két Homoród-völgyének tucatnyi települése. A régi időkben ellenség közeledtekor innen jelezték a veszélyt a várőrségnek. Az Órhegyről a határkerülők visszatértek a faluba. A bejárat útvonulatát a határt jól ismerő Narrátor jelölte ki.

53 A helyiek távolmaradásának magyarázata a helyben élők és a városra elszármazottak különböző – affektív, illetve gyakorlatias – viszonya a lokális térhez. Ezt a viszonyt egy helyben élő fiatal férfi így fogalmazta meg: *Én eleget járok oda ki Órhegy mellé kaszálni, miért mennék oda ünnepelni.*

Délután került sor a falu neves szülöttének emlékét idéző ünnepségre. A művelődési házzal egybeépített egykori fonóháznak a falu szimbolikus központja felőli falán (az új székely kapu közvetlen szomszédságában) leleplezték és megkoszorúzták az 1889-ben, Székelyzsomboron született Nyírő József író tiszteletére készített emléktáblát.⁵⁴ Az avatáson jelen volt az ünneplőbe öltözött lakosság és a hazlátogatók többsége, kb. 450-500 személy. Az avatás helyszínének terepadottságai amfiteátrumszerű térelrendezést tettek lehetővé: félkörívben padokon, székeken ültek a résztvevők, a fiatalokból néhányan a templomkerítésre kapaszkodva figyelték az ünnepi beszédeket.⁵⁵ A Narrátor régi falusi, családi életképeket idéző, az idő feltartóztathatatlan múlását jelző bevezetése után a következő ünnepi beszéd felidézte az író életpályáját, irodalmi munkásságát és a szülőfaluvál, Székelyzsomborral való mély kapcsolatát.⁵⁶ Ezután egy helyi értelmiségi felolvasott egy Zsomborhoz kapcsolódó Nyírő-novellát. Az emléktáblát székely ruhába öltözött fiatalok koszorúzták meg. Továbbá beszédet mondott egy helyi születésű, de idegenben élő idős evangélikus lelkész, majd a budafoki evangélikus testvéregyház meghívott képviselője köszöntötte a zsomboriakat. Végezetül a helyi lelkész felolvasta az egyesületi alapszabály-tervezetet (az egyesület a következő évben meg is alakult).

Az avatóünnepség után a nagyszámú jelenlévő a kultúrotthonba vonult, itt a „falutörténet” bemutatására került sor. A régi, helyi mesterek készítette festett bútordarabokkal (asztal, padok) és kerámiatárgyakkal berendezett színpad egyik sarkában a Narrátor, a középpontban nyolc fiatal foglalt helyet (öltözetük: fehér ing, sötét nadrág, illetve fehér blúz, sötét szoknya). A függöny felgördülésekor az elsötétített színpadon a fiatalok a közönségnek hátul ültek, mindenki mögött és a Narrátor asztalán egy nagyobb méretű gyer-

54 Az emléktábla felirata a következő: *Nyírő József, író, 1889–1953, sz. Zsombor – Madrid, Emlékre állította Sz. Zsombor faluközössége, 1993. V. 29.*

55 Először a Narrátor szólt az egybegyűltekhez (részletek): „... *Emlékezünk, mert emlékezni szép, emlékezni jó, emlékezni kell!*” Múltidéző jellege van e falutalálkozóknak is. Talán az önismeret útjának egyik fordulópontját jelenti a mai nap. Minden megélt emberi élet érték. Ezek számbavételére gyűltünk össze ma, 1993. május 29-én. Jól időzített ez a találkozás, hisz szülőfalunkat, Székelyzsombort 1453. május 31-én, vagyis ötszáznegyven évvel ezelőtt említik az írások. Jól időzített ez a találkozás, ugyanis negyven éve halt meg, hazájától távol a spanyol fővárosban Nyírő József író, ki 1889. július 18-án Székelyzsomboron született. A találkozás helyéről sem szabad megfeledkeznünk, hisz ez a művelődési otthon a példaértékű összefogás eredményességének jelképe. Hogy ezt a találkozót tartalmilag gazdagítsuk, itt ezt a három összetevőt szeretnők összekapcsolni a mai nap folyamán. Emléktáblát avatunk, Nyírő József író, Székelyzsombor szülöttjét idézve, belelapozunk szülőfalunk múltjába, megemlékezünk e falu szülötteinek áldásos összefogásáról, aminek köszönhetően felépülhetett e ház, a kultúra háza.”

56 „*Az író Székelyzsombor nagy szülöttje.*” Az író emléke, személyisége összekapcsolódik a faluvál, mert „A Sierrák tövében csak romlandó földi porai nyugszanak, halhatatlan lelke a szülőföld fölött lebeg... Utolsó fohászai a szülőföld felé szálltak, üzenetként az utókornak...”

tya volt rögzítve. A sötétség és a személyek, tárgyak térbeli elrendezése – a Narrátor utólagos közlése szerint – az ismeretlen, homályos múltat szimbolizálta. A múltidézés első mozzanataként a Narrátor sorra meggyújtotta a gyertyákat, ezek folyamatosan égtek a falutörténetet felidéző műsor alatt. A színpadot megvilágító gyertyafény a „*múlt ismeretlenségének, homályosságának megszűnését jelentette*” (a Narrátor értelmezése). A múltidézés forgatókönyve a következő volt: A Narrátor összekötő szövegével vezetett összeállítás hangzott el. A falutörténetet felidéző dokumentumrészleteket, az iratokban említett történeti személyiségeket megjelenítő fiatalok olvasták fel („*azokat a személyeket, akik valamikor tettek Zsomborért, Zsombor előrehaladásáért, Zsombor megmaradásáért*”). A dokumentumrészleteket összekötő, értelmező szöveget a Narrátor beszélte el. A dokumentumok válogatásának (ezt is a Narrátor végezte) szempontjai: korképek megrajzolása, a falu életének követése, közigazgatás, a mindennapi életet szervező, belső társadalmi, felekezeti szabályok („*artikulusok*”) ismertetése, adatok a település felekezeti, nemzeti-ségi összetételéről az elmúlt századokban. Sor került egy helyi, feledésbe ment legenda felolvasására is. A szereposztást a Narrátor szervezte. A dokumentumrészletek felolvasása a gyertyafény mellett a történeti korok hangulatát idézte, és zenei háttér is fokozta: a beszédaktusokat lant- és gitárzenéből összeállított válogatás kísérte. A történeti forgatókönyv kb. másfél órát tartott, a terem zsúfolásig tele volt. A videofelvételen látható, hogy a közönség figyelt, és hosszú tapssal értékelte a színpadi eseményt. Befejezéskor idős emberek, könnyekkel a szemükben köszönték meg a Narrátornak a munkáját. A felemelő befejezést azonban a Narrátor emlékezete szerint megzavarta a legelőről a faluba érkező tehéncsorda: a nézőtéren már a befejezés előtt többen felálltak és elhagyták a termet, hogy ellássák állataikat. Miután befejeződött a falutörténeti emlékeztető, ugyanebben a teremben a hajnali órákba nyúló táncmulatságot tartottak.

Harmadik nap:

Vasárnap délelőtt az evangélikus templomban a pünkösdi istentiszteletet az evangélikus egyház Kolozsvárról érkezett püspöke celebrálta. A egyházi vezető személyes, drámai kapcsolat fűzi a faluhoz. 35 év után tért vissza Zsomborra, itt kezdte pályafutását, és zsombori lelkészként börtönözte be a kommunista hatalom 1958-ban. A püspököt meghatotta a „*felemelő, csodálatos, Istent magasztaló*” gyülekezet, az „*együttesség, lelket éltető, felemelő dalok*”.⁵⁷ A templomi szertartás alatt a prédikációban a magyar történelem drámai pillanataira emlékezett: az aradi tizenhárom vértanúra, az ötvenhatos forradalom áldozataira. Ezután a gyülekezet egy nőtagja alkalmi verssel köszöntötte a püspököt, majd a püspök által úrvacsoraosztás történt. A templomi szertartás keretében ünnepi műsorra is sor került: székely ruhába öltözött

57 Részletek a brassói tv-ben elhangzott interjúból.

gyermekek, négy idős nő és egy férfi verseket szavaltak. A gyermekkórus egyházi dalokat énekelt.

Délután kakaslövést és majálist tartottak. A kakaslövés szokás gyakorlása a 2. világháború utáni időszakban megszakadt, a falutalálkozó volt felelevenítésének első alkalmá. (Ezután minden évben pünkösdkor megrendezték, 2000-ben is). Az esemény helyszíne a Várhegy oldala, ahol a játékban résztvevőknek valóságos tűzfegyverekkel karókhöz kikötött élő kakasokat kellett lelőni. A sikeresen célt találók jutalmul megkapták a lelőtt állatot. A játéknak nagyszámú, majálistóló nézőközönsége volt, de csak a férfiak neveztek be. A helyi vadásztársaság tagjai felügyelték a fegyverrel való bánásmódot, hogy esetleg baleset ne árnyékolja be az eseményt. A kakasok sikeres leterítése után a majálistóló tömeg késő délutánig maradt a helyszínen.

1993 óta nem rendeztek Székelyzsomboron falunapokat. Az akkori ünnepléskor született ötlet eredménye az 1994-ben bejegyzett Pro Sombor Egyesület, *„amelynek célja Székelyzsombor kulturális és mindennapi életének támogatása, a falu modernizálása és a helyi hagyományok folytatása”*.⁵⁸ Az egyesület főleg gazdasági tevékenységet végez: gépparkjának fontos szerepe van a szántóföldi termelésben. A Székelyzsombori Napok alatt az ünnepszervezők olyan, már létező szimbolikus elemcsoportot lendítettek működésbe – illetve hoztak létre újabb elemeket (pl. emléktábla, színpadi események) – amelyekhez való kapcsolódási lehetőségek a szolidaritás, a „zsomboriság” felmutatását, megerősítését célozták. Még mielőtt sor került volna a szóban forgó ünneplésre, a megelőző években több olyan epizódot is észleltek a helyi társadalomban, amelyeket a falunapok szervezői az ünnepkonstrukciójukba integráltak, fókuszba helyeztek (egyházi testvérkapcsolat, kultúrházépítés, székely kapu állítása).

Az ünnep alatt expresszív aktusok sorozata zajlott: kitüntetett időpontot választottak a szertartások és reprezentációk végrehajtására, kulturális értékeket jelenítettek meg, mintaképnek tekintett cselekvések (pl. a határkerülés mint a tér szimbolikus birtokbavétele) újraelőadására került sor. A történeti dokumentumok szövegeinek újraelőadása kanonizált megnyilatkozások sorozatát jelentette: szavak és cselekvések ismétlődtek, amelyeket korábban már valakik végrehajtottak.⁵⁹ Ebben a felidézési tevékenységben, a rituális újraelőadásban a múlttal való folytonosság eszméje ölt testet, ez alapvető jelentőségű a közösségi emlékezet kialakításában.⁶⁰ A magyar szervezők által létrehozott szimbolikus konstrukcióban a tradíció, a történeti eredettudat

58 Kunos Lajos: *A székelyzsombori evangélikus egyházközség története*. Kézirat, 1999. pp. 543–544.

59 Connerton, Paul: Megemlékezési szertartások. In: *Politikai antropológia*. Osiris Kiadó. Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 68. p.

60 Connerton i. m. 1997, 75. p.

értékevidenciaként jelenik meg: a történelmi idő dimenzióihoz a hagyomány alapján viszonyulnak az ünnep kitalálói és résztvevői.⁶¹ A történelmi eredetű és a kulturális értékek az identitástudat tárgyai a lokális identitás tartalmi.

Összegzés

A székelyzsombori magyarság a kisebb létszámban beköltöző románokat a lokális társadalom periferiáján integrálta. Az etnikai határokat századunk közepéig a nyelv és a felekezeti hovatartozás mellett külön önreprezentációs formák, térbeli elkülönülés, társadalmi elhatárolódás (pl. párkapcsolatokban) jelezték. A román–magyar viszony alakulását a ma élők emlékezete és tapasztalata átfogta időszakban nemcsak a két etnikum közötti kulturális különbségek, hanem makrotársadalmi, politikai és gazdasági tényezők is befolyásolták. A politikai állam a helyi társadalmi életbe erőszakosan belépő, az interetnikus viszonyokat átalakító aktor volt. A külső és lokális társadalmi tényezők összhatásának eredményeként mára oldódtak az etnikai, a felekezeti határok. A románok–magyarok „helyieknek”, „zsomboriaknak” gondolják magukat, képzeteik a maguk és a másik múltjáról, származásáról hasonlóak, de vannak kompenzációs funkciójú különbségek is. A különböző etnikai eredetű kulturális formák használata közötti határok elmosódtak, felolvadtak. Osztóznak a reprezentációs formákban, konstrukciókban: a román és a cigány fiatal is székely ruhában ünnepel, a román temetésen magyar kesergőt muzsikálnak, a magyar halottnak az ortodox templomban is harangoznak.

Ha konkrétan arra kellene példákat mondanunk, hogy mi is az a kulturális különbözőség, amit az etnicitás szervez, a magyarok esetében az említett önreprezentációs formákat találjuk, a románoknak csak a múltjukban van ilyen. A hétköznapiakban, ünneplésben több a hasonlóság, az adaptáció. Zsombori tapasztalataink alapján csak egyetérthetünk Frederik Barth-tal, amikor a kulturális határokról kijelenti: „ha közelebbről megvizsgáljuk az egyes személyekben zajló kulturális áramlást, azt látjuk, hogy folyamatosan átalakulnak és másokhoz hasonulnak, ahelyett, hogy tartós, jól elkülöníthető identitásukat meghatározó különbségeiket reprodukálnák.”⁶²

Több olyan példát említettünk, amelyekben a zsombori magyarok vagy románok nem a saját etnicitás nevében mobilizálódtak, hanem a lokalitás és a szociális összetartozás volt cselekvésmotiváló tényező. A makropolitikai be-

61 Ez utóbbiak mégsem minden pillanatban: az ünnepi szent térbe és időbe profán epizód tolakodik, amikor a gazdák a megemlékezési szertartásról a legelőről hazatérő állatok ellátására indulnak.

62 Barth i. m. 1996, 8. p.

avatkozások kulturális diszkontinuitásokat hoztak létre, a hagyományos értékrendszer felbomlott, és megváltozott az identitásképzés tapasztalati bázisa. A foglalkozásbeli és térbeli mobilitás, a vallás jelentőségének csökkenése, amely pedig egykor támasza és talpköve volt az etnicitásnak, az etnikai határokat áttörő vegyes házasságok számának növekedése odavezetett, hogy a zombori románság a beolvadás, az asszimilációs folyamat utolsó fázisa felé közeledik. Stephen Steinberg gondolata, miszerint az „eticitás azonban nem képes túlélni az anyagi és intézményi támasztékok erózióját”,⁶³ a zombori románok esetében is igazolódni látszik.

63 Steinberg, Stephen: *Az etnikum mítosza*. Cserépfalvi Alapítvány kiadása, 1994, 72. p.